

Laura Ipatti

Teollisuuskolossin kulttuurimarkkinoille

Kulttuurisopimus, vaihtokonsultaatiot ja Suomen kulttuuridiplomatia Japanissa 1977–2000

Ulko- ja opetusministeriöiden kansainvälisessä toiminnassa kulttuuri, tiede ja taide edistävät paitsi yllirajaisen vuorovaikutuksen inhimillisiä arvoja, myös kansallisia poliittisia ja taloudellisia päämääriä. Suomessa valtiovallan kiinnostus Itä-Aasian nousevan teknologia- ja talousmahdin, Yhdysvaltojen sotilasliittolaisen ja pitkän kulttuuriperinteen maan Japanin kulttuuriin vahvistui kylmän sodan kahdella viimeisellä vuosikymmenellä. Opetusministeriön kansainvälisten asiain osaston johtaja Kalervo Siikala kuvasi 1970-luvun lopulla Japanin houkutusta:

Suomen kielen harrastus, Suomea koskevat tutkimukset, Suomen taiteen vastaanotto [...], urheilu, sauna, sisu, Sibelius jne. ovat Japanissa korkeammassa kurssissa kuin missään muussa tuntemassamme markkinatalousmaassa. Pienten askelten politiikalla voidaan näiden investointien tuottoa ratkaisevasti parantaa [...].¹

Toisaalta Siikala luonnehti Suomen virallisen kulttuuriyhteistyön tavoitteita: Kulttuurin viennin avulla Suomi ”voi heijastaa maailmalle jotakin olemuksestaan, ajatuksistaan ja pyrkimyksistään, osoittaa että täällä pohjolassa elää korkeatasoinen sivistyskansaa”, jonka ”laatutasoon” saattoi luottaa. Tällä kaikella oli hänen mukaansa myös ”poliittista ja taloudellista merkitystä”.² Vastaava hyötyajattelu leimasi Suomen Aasiaan suun-

nantua kulttuuriyhteistyötä myös kylmän sodan jälkeen, kuten Itä- ja Kaakkois-Aasian yliopistoverkoston johtajan Jussi V. Koiviston selvitys 1990-luvulta ilmaisi:

Itä- ja Kaakkois-Aasian nopea talouskasvu ja kasvava poliittinen painoarvo on herättänyt maailmanlaajuisen kiinnostuksen alueeseen. Myös Suomessa taloudellista, poliittista ja kulttuurista yhteistyötä Aasian maiden kanssa halutaan lisätä. [...] tarvitsemme tietoa Aasian kulttuureista [...]. Tietoa lisätään tutkimuksella ja koulutuksella.³

Kulttuurin – kielen ja kirjallisuuden, opetuksen ja tutkimuksen, taidenäyttelyiden, musiikkiesitysten ja urheiluharrastusten – sitein Suomi on pyrkinyt sopivaan kansainvälispoliittiseen viiter ryhmään itsenäisyytensä ajan alusta lähtien. Japaniin Suomi virallisti kulttuurisuhteensa vuonna 1980 voimaan tulleella hallitusten välisellä kulttuuri-sopimuksella. Suomea lähensivät Japaniin ensin ulkoministeri Keijo Korhosen Japanin-vierailu vuonna 1977 ja 1980-luvulla presidentti Mauno Koiviston Japanin-matkat sekä kruununprinssi Akihiton, ulkoministeri Shintaro Aben ja pääministeri Yasuhiro Nakasonen Suomen-vierailut. Neuvostoliiton uudistusten ilmapiirissä Suomi laajensi ulkosuhteitaan ja etsi vientimarkkinoita Aasiasta. Euroopan integroitua myös Japanin kiinnostus maanosaan kasvoi.⁴

1. Kalervo Siikala, Tapio Periäinen & Matti Gustafson 24.10.1977, Kertomus matkasta Japaniin 11.–20. päivinä lokakuuta 1977. Opetusministeriön arkisto, Jaakko Nummisen kokoelma, kansio Suomen kulttuurisuhteet/Japani 1977–1994 (jatkoksa OPM JN S-J 1977–94).
2. Kalervo Siikala, Suomen kulttuuri maailmalla, kolumniluonnos lokakuu 1983. Keskustan ja maaseudun arkisto, Kalervo Siikalan kokoelma, kansio 1980-luku: Keskustapolitiikkaa, kulttuuripolitiikkaa, kansainvälisiä suhteita, kirjoituksia puheita debatteja 1980–1983 (jatkoksa KMA KS 1980–83).
3. Miia Huhtala & Jussi V. Koivisto, ”Asianization” of the Finnish Academic Studies. Volume 1, Arts, Social Sciences and Theology. National Network University for East and Southeast Asian Studies 1997, 35. Artikkelin kirjoittajan suomentama.
4. Olavi K. Fält, Ystävät alusta alkaen. 100 vuotta Suomen ja Japanin diplomaattisuhteita 1919–2019. *Faravid* 49 (2020), 203–214; Pauli Opas, *Japani. Aasian todellinen talousmahti*. MetaVisual, Oulun yliopistopaino 2007.

Kulttuurin käyttöä Suomen ulkosuhteiden rakennusvälineenä Aasiassa kylmän sodan lopun ja EU-ajan alun kontekstissa tunnetaan heikosti, huolimatta alueen merkityksen kasvusta Suomelle. Artikkelin vastaa puutteeseen tarkastelemalla Suomen ja Japanin välistä kulttuurisopimusta sitä pohjustaneesta ministeri Korhosen vierailusta lähtien aina viimeisiin sopimusta toimeenpanneisiin konsultaatioihin vuoteen 2000 asti. Tarkastelu tarjoaa esimerkin Suomen kahdenvälisten kulttuurisopimusten järjestelmästä ja kulttuuridiplomatiasta Aasiassa ja kysyy: Miksi puolueettomuuspolitiikkaa noudattanut, Neuvostoliiton vaikutuspiiriin sidottu ja Euroopan integraatioon havitellut Suomi tavoitteli vaihtosopimusta kauas Japaniin? Millaisen vaikutusmekanismin sopimus tarjosi viranomaisille ja millaisia vuorovaikutusmahdollisuuksia se toi kansalaisten arkeen?

Suomi solmi ensimmäiset kulttuurisopimuksensa 1930-luvulla heimoaateen ja reunavaltio-politiikan vaikutuksesta Puolaan, Viroon ja Unkariin, Japani taas liittosuhteidensa takia Saksaan ja Italiaan. Toisen maailmansodan jälkeen kiinnostus sopimuksiin lisääntyi. Erilaisten pöytäkirjojen ja rahastojen välityksellä YK:n kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö Unescon periaatteiden mukaisesti ihmiset ja ajatukset liikkui paitsi kylmän sodan blokkijaon sisällä myös sen rajojen yli. Suomi laajensi kulttuurisuhteitaan Yhdysvaltoihin, Neuvostoliittoon ja Ruotsiin, ja myöhemmin vuoden 1975 ETY-kokouksen kulttuuria ja ihmisoikeuksia käsitelleiden korien hengessä muun muassa Intiaan ja Kiinaan. Euroopan ulkopuolella sopimuksia tavoiteltiin suurten kulttuuri-alueiden kanssa, jollaiseksi Japani määriteltiin.⁵

Japani solmi 1980-luvun loppuun mennessä yli kolmekymmentä kulttuurisopimusta – Pohjoismaista kuitenkin vain Suomeen – kansainvälistyäkseen ja lievittääkseen vientiään koskeneita kauppakiistoja.⁶ EU-jäsenyys vuonna 1995 toi Suomen kulttuurisuhteisiin unionin koulutus-, tiede- ja kulttuuripoliittiset suositukset. Sopimukset kattoivat opetusministeriön kaikki sektorit opetuksesta tieteeseen, taiteeseen ja urheiluun, ja niiden hallinto jakautui opetus- ja ulkoministeriöille. 1990-luvun alun lama, tietotekniikan kehitys ja 2000-luvulla kiihtynyt globalisaatio kiihdyttivät lopulta kiinnostuksen kulttuurisopimuksiin.⁷

Artikkeli jatkaa tutkimussuuntausta, joka tarkastelee Suomen kansainvälisiä kulttuurisuhteita kulttuuridiplomatian näkökulmasta eli valtion pyrkimyksenä käyttää kulttuuria diplomaattisessa toiminnassaan strategisten päämääriensä tukena.⁸ Sovellan Suomen Japaniin suunnatun aktiivisuuden arviointiin Joseph Nyen teoriaa pehmeästä vallasta ja sitä kommentoivaa Tuomas Forsbergin ja Hanna Smithin käsitettä kulttuurisesta valtiotaidosta (*cultural statecraft*).⁹ Nyen pehmeä valta viittaa kulttuurin houkutteluvoimaan kansainvälisten suhteiden valtaresurssina ja paikantuu yhteiskunnassa tiede- ja taidealojen alhaalta ylös kumpuavaan toimeliaisuuteen. Forsbergin ja Smithin käsite taas keskittyy valtion pyrkimykseen valjastaa pehmeän vallan lähteet ylhäältä alas ohjattuun ulkopolitiiseen toimintaan. Molemmat teoriat valottavat tutkimusaihetta: opetus- ja ulkoministeriö sekä edistivät Suomen tiede- ja taidekentän kansainvälistymistä että vaikuttivat kulttuurin pehmein keinoin japanilaisyleisiin ja Suomen kansain-

5. *Kahdenkeskisten kulttuurisuhteiden hoidon kehittämistä käsittelevän työryhmän mietintö*. Opetusministeriö 1983; Kalervo Siikala, *Suomen kansainväliset kulttuurisuhteet*. Kirjayhtymä 1976, 184–190; Yoshimi Ogawa, Suomea tunnetuksi tehneet japanilaiset oppilaineen kahdella sodanjälkeisellä vuosikymmenellä. Teoksessa Juha Saunavaara & Laura Ipatti (toim.) *Suomi ja Japani. Kaukaiset mutta läheiset*. Edita 2019, 164–177; Simo Mikkonen & Pia Koivunen (toim.) *Beyond the Divide. Entangled Histories of Cold War Europe*. Berghahn Books 2018.

6. Suomen ja Japanin väliset suhteet. Japanin Suomen-suurlähetystö, <https://www.fi.emb-japan.go.jp/fi/suhteet.htm> (2.2.2022); Kazuo Ogoura, Japan's Cultural Diplomacy, Past and Present. *Peace and Culture* (2009), 44–54.

7. Veli-Matti Autio, *Opetusministeriön historia 7. Vakiintuneisuudesta uusien muotojen etsimiseen 1981–1995*. Opetusministeriö 1997, 261–273; Kalervo Siikala, *Kanssakäymisen muodot. Suomen kansainvälisten suhteiden muotoja ja rakenteita*. Valtion koulutuskeskus 1985, 31; Markku Linna & Mari Suvanto, *Suuntana Aasia. Tavoitteelliseen opetus-, tiede- ja kulttuuriyhteistyöhön Aasian maiden kanssa*. Opetusministeriö 2007, 11.

8. Esim. Louis Clerc, Nicolas Glover & Paul Jordan, *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries*. Brill Nijhoff 2015; Louis Clerc, Suomen kulttuuri-instituutin perustaminen Pariisiin esimerkkinä suomalaisen kulttuuridiplomatian peruspiirteistä 1979–1991. *Ennen ja nyt* 3 (2018); Jessica C. E. Gienow-Hecht & Mark C. Donfried (toim.) *Searching for a Cultural Diplomacy*. Berghahn Books 2010.

9. Joseph S. Nye, *Soft Power. Means to Success in World Politics*. Hachette 2009; Tuomas Forsberg & Hanna Smith, Russian Cultural Statecraft in the Eurasian Space. *Problems of Post-Communism* 63:3 (2016), 129–134.

väliseen asemaan. Siikala katsoi 1970-luvulla kulttuurisuhteiden heijastuvan valtioiden suhteiden ”kokonaiskehitykseen” ja kuuluvan myös taloudellisiin integraatiopyrkimyksiin kulttuurin tuoman kasvun takia: ”[k]auppa seuraa nykyään kulttuuria ja kieltä niin kuin ennen lippua”.¹⁰

1980-luvun suomalainen kulttuuridiplomatia tähtäsi Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuuden vahvistamiseen, kilpailukyvyyn parantamiseen ja länsi-integraation edistämiseen.¹¹ Artikkelie vie Suomen länsisuhdetta tarkastelevaa Eurooppa-keskeistä tutkimusta uuteen ilmansuuntaan,¹² sillä ”lännen” käsite ei ollut yksiselitteinen vaan symbolinen: länsimaisuus miellettiin valtionhallinnossa tavoiteidentiteetiksi, joka määrittyi Neuvostoliiton edustaman idän toiseuden kautta ja käsitti sellaisia sisältöjä kuin kehittynyt teollinen yhteiskunta, kapitalistinen talous ja poliittiset vapaudet, joita Yhdysvaltojen johtama blokki edusti.¹³ Narratiiviseen länteen saattoi kuulua myös Aasian valtio, jos se toimi yhteistyössä Yhdysvaltojen johtaman maa-joukon kanssa. Japani oli demokraattinen, vauras Yhdysvaltojen liittolainen ja lukeutui tiiviisti länteen¹⁴ – ja siten Suomen tavoiteryhmään.

Artikkelin päälähteenä ovat opetusministeriön arkiston Jaakko Nummisen kokoelman ja kansainvälisten asiain osaston Japani-osat, jotka sisältävät kulttuurisopimuksen syntyä ja toimeenpanoa koskevat konsultaatiopöytäkirjat liitteineen. Tarkastelua täydentävät Suomen Tokion-suurlähetystön materiaali ulkoministeriön arkistossa, Keskustan ja maaseudun arkis-

ton Kalervo Siikalan kokoelman Japani-aiheinen materiaali ja Japanin ulkoministeriön arkiston Korhosen matkan tiedot. Analyysi perustuu lähteiden järjestelmälliseen luentaan ja niissä esitetyn tiedon kontekstointiin olemassa olevaa tutkimus- ja muistelmakirjallisuutta sekä viranomaisjulkaisuja apuna käyttäen. Sopimuksen toimeenpanosta Japanin kanssa ei ole tutkimusta, mutta tarkastelua taustoittavat Siikalan tuotanto, ulko- ja opetusministeriöiden historiat, sekä suomalais-japanilaisia suhteita ja Suomen kulttuuridiplomatiaa koskevat tutkimukset ja aikalaisjulkaisut.¹⁵

Käsittelen ensin sopimuksen syntyyn johtaneita syitä, sitten sen hallintoa ja toimeenpanomekanismia, ja lopuksi vaikutusta kulttuuria kuluttavien ja tuottavien ihmisten arkeen. Johdopäätöksissä summaan pehmeän vallan ja kulttuurisen valtiotaidon tulkintakehyksessä, miksi Suomi tavoitteli kulttuurisopimusta, millaisen hallinnollisen vaikutusmekanismin se tarjosi ja millaisia arjen vuorovaikutuksia se mahdollisti. Esitän, että vaihdon vahvistaminen Japaniin oli osa Suomen perustavoitetta, läntisiin järjestelmiin liittymistä niissä rajoissa ja keinoilla, jotka vähitellen uudistuva puolueettomuuspolitiikka salli. Yhdentyvä Eurooppa ja Yhdysvallat eivät olleet ainoa tie ”länteen”: sopimuksen tarkastelu tekee näkyväksi järjestelyn, jollaisilla eri hallinnonhaarat kansainvälistivät suomalaista yhteiskuntaa ja muokkasivat inhimillistä kokemusmaailmaa aina yksilötasolle asti – myös suhteissa Japaniin.

10. Siikala 1976, 37.

11. Clerc 2018.

12. Esim. Clerc 2018; Veera Mitzner, Almost in Europe? How Finland’s Embarrassing Entry into Eureka Captured Policy Change. *Contemporary European History* 25:3 (2016), 481–504; Juhana Aunesluoma, *Vapaakaupan tiellä. Suomen kauppa- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. SKS 2011.

13. Karim Maïche, *Mitäs me länsimaalaiset! Suomi ja lännen käsite*. Into 2015, 15–16, 34–35; Sanna Turoma, ”Kävelyä munankuorilla”? Matti Pulkkinen Romaaninhenkilön kuolema, suomettumispuhe ja ulkopolitiikan jälkikoloniaalinen subjekti. *Kosmopolis* 45:4 (2015), 24–39, 35–37; Christopher Browning, Coming Home or Moving Home? ‘Westernizing’ Narratives in Finnish Foreign Policy and the Reinterpretation of Past Identities. *Cooperation and Conflict* 37:1 (2002), 47–72.

14. Pekka Korhonen, Länsi Aasiasta katsottuna. Teoksessa Jukka Jouhki & Henna-Riikka Pennanen (toim.) *Länsi. Käsite, kertomus ja maailmankuva*. SKS 2016, 155–174.

15. Esim. Kalervo Siikala, Kristiina Uolia & Riitta Welin (toim.) *Kansallisen kulttuurin kansainvälinen strategia*. Opetusministeriön kansainvälisten asiain osasto 1995; Tapani Vuorela et al, *Opetusministeriön historia*. Osat 1–7. Opetusministeriö 1976–1997; Timo Soikkanen, *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkonen kaudella*. Ulkoasiainministeriö 2008; Hiroshi Momose, Japan’s Relations with Finland 1919–1944 as Reflected by Japanese Source Materials. *Slavic Studies* 17 (1973) 1–39; Juha Sahi, *Verkostot kaukaiseen itään. Suomen kauppasuhteet Japaniin 1919–1974*. Oulun yliopisto 2016; Tuuja Kinnunen-Härmälä (toim.) *Japani Suomessa 1985. Huipputapaamisia, juhlintaa, taiteiljavieraita*. Opetusministeriö ja Suomalais-Japanilainen Yhdistys 1987; Tomi Mertanen, Berliinin Suomi-instituutti-hanke jatkosodan vuosina. *Kasvatus ja Aika* 12:3 (2018), 19–32; Heikki Rausmaa, ”Kyllä kulttuurin nimissä voi harrastella aika paljon.” *Suomen ja Viron poliittiset suhteet keväästä 1988 diplomaattisuhteiden solmimiseen elokuussa 1991*. Helsingin yliopisto 2013.

Kulttuurisuhteiden ”uuteen aikaan”: sopimuksen syntyssyyt

Kansainvälinen politiikka on sekä edistänyt että estänyt suomalais-japanilaisia kulttuurisuhteita. 1900-luvun alkupuolella keskinäistä kiinnostusta herättivät niin taiteet, lähetystyö, Japanin–Venäjän sota vuosina 1904–1905 kuin Suomen ensimmäisen Japanin-lähettilään kielitieteilijä Gustaf Ramstedtin aktiivisuus.¹⁶ Ajatus kulttuurisopimuksesta heräsi 1930-luvulla, jolloin Suomea ja Japania lähensi neuvostovastaisuus ja ensimmäiset ystävyysyhdistykset perustettiin. Japani avasi Suomeen lähetystön vuonna 1936 solmiessaan Saksan kanssa antikominternsopimuksen, mutta Suomen asenne viileni pohjoismaisen puolueettomuuslinjan myötä. Japanin solmiessa kulttuurisopimukset Saksaan ja Italiaan Suomi omaksui vastaavaan sopimukseen kielteisen kannan. Japanin Helsingin-lähetystö solmi kuitenkin vaihtosopimuksen Helsingin yliopistoon, johon avattiin vuonna 1941 Japanin instituutti, jonka japanilaisen kulttuurin opintojen propagandistinen sävy vastasi Saksan ja Italian Japani-instituutteja. Toisessa maailmansodassa Suomi läheni Japania Saksan rinnalla, mutta vuoden 1944 välirauhansopimuksella suhteet katkaistiin ja instituutti suljettiin. Kasvu kohti nykyisiä suhteita vauhdittui vasta 1950-luvulta lähtien. Kun diplomaattisuhteet uusittiin vuonna 1957, erilaiset turvallisuusratkaisut – Japanin Yhdysvaltain-liitto ja Suomen YYA-sopimus – ohjasivat yhteydet kauppaan ja

kulttuuriin. Vaihtoa elvyttivät virallisten kontaktien lisäksi uudet ystävyysyhdistykset ja yksityiset vaikuttajat.¹⁷

Sodanjälkeinen aloite kulttuurisopimuksesta tuli Suomesta, kun Suomalais-Japanilainen Yhdistys esitti sitä 1950-luvulla ja uudelleen vuonna 1971 pyytäen opetusministeriötä edistämään kulttuuri- ja tiedeyhteistyötä.¹⁸ Japanin nopea kehitys herätti ihailua, ja opetusministeri Jaakko Itälä suhtautui pyyntöön myönteisesti. Kulttuuriministeri Meeri Kalavainen ehdotti asiaa ulkoministeriölle. Opetusministeriö pyrki Japanin ja Suomen viranomaisten välisiin keskusteluihin, mutta kiireet lykkäsivät neuvottelumatkaa.¹⁹ Virallinen mielenkiinto heräsi suurlähettiläs Osmo Lareksen mukaan Suomessa myöhään, kun kilpailijoiden yhteydet Japaniin olivat jo vilkaat.²⁰

Japani oli Suomen 10. tärkein kauppakumppani, ja lopullisen sysäyksen kulttuurisopimukselle antoivat akuutit ulko- ja kauppapoliittiset tavoitteet. Suomi pyrki kaventamaan skandinaavisten naapurien etumatkaa Japaniin suuntautuvassa matkailussa ja viennissä, vauhdittamaan neuvotteluja lentoliikennesopimuksesta, tasapainottamaan kauppasetta ja myymään Japanille jäänmurtajan. Ensimmäinen Japaniin suunnattu hallitustason virallinen vierailu, ulkoministeri Korhosen matka vuonna 1977, tarjosi tilaisuuden kulttuurisopimuksen esittämiselle.²¹ Kulttuuri sopi matkan muiden päämäärien pehmentäjäksi,

16. Juha Saunavaara, Johdanto. Vuosisata suomalais-japanilaisia suhteita. Teoksessa Juha Saunavaara & Laura Ipatti (toim.) *Suomi ja Japani. Kaukaiset mutta läheiset*. Edita 2019, 5–9, erityisesti s. 7; Olavi K. Fält, Japanismi 1850-luvun Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja* 3 (1977), 221–229; Seija Jalagin, *Japanin kutsu. Suomalaiset naislähetit Japanissa 1900–1941*. SKS 2007; Ritva Larva (toim.) *Suomi–Japani-suhteiden polkuja*. Japanilaisen Kulttuurin Ystävät ry:n jäsenlehti *Hashi* 39 (2018).
17. Fält 2020, 203–214; Olavi K. Fält, The influence of Finnish-Japanese Cooperation during the Russo-Japanese War on Relations between Finland and Japan in 1917–1944. Teoksessa Akashi Motojiri (toim. Olavi K. Fält & Antti Kujala) *Rakka ryusui. Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War*. SHS 1988, 177–196, 186–190; Momose 1973, 3–4, 33; Ritva Larva, Ystävällisiin suhteisiin ryhtymisen historiaa. Suomalais-japanilaiset diplomaattisuhteet 100 vuotta. Julkaisussa Ritva Larva (toim.) *Suomi–Japani-suhteiden polkuja*. Japanilaisen Kulttuurin Ystävät ry:n jäsenlehti *Hashi* 39 (2018), 9–13; Harry Halénin haastattelu: G. J. Ramstedt. Tiedemies, diplomaatti ja Japanin-suhteiden perustaja. Teoksessa Outi Smedlund & Yukako Uemura (toim.) *Japanin kieli Suomessa*. Helsingin yliopisto 2010, 83–86; Eriävä tulkinta: ”Suomen ja Japanin välinen valtiollinen kulttuurivaihtosopimus solmittiin ensimmäisen kerran vuonna 1941.” Pirjo-Riitta Kuusikko, Junichiro Okura, Timo Rajakangas et al. (toim.) *Japanologia Suomessa. Perinteet, nykytilanne ja kehittämistarpeet*. Nihongaku–Japanologia 1 (1985), 60.
18. Suomalais-Japanilaisen Yhdistys ry:n historiikki, http://www.suomi-japani.net/?page_id=1486 (17.9.2019).
19. Siikala, Peräinen & Gustafson 24.10.1977, Kertomus matkasta... OPM JN S–J 1977–94.
20. Osmo Lares, Tokion suurlähetystön vuosikertomukset 23.3.1976, 22.3.1977 ja 30.3.1978. Ulkoministeriön arkisto 5 G Tokio t (jatkoksa UMA 5 G); Lares ulkoministeri Ahti Karjalaiselle 14.2.1975 R-119/44. Ulkoministeriön arkisto 12 L Japani raportit 1974–1981 (jatkoksa UMA 12 L).
21. Lares ulkoministeri Paavo Väyrykselle 20.3.1978 R-TOK-84; Henrik Blomstedt Väyrykselle 30.1.1980 R-16 ja 13.1.1981 R-6. UMA 12 L; Blomstedt 24.2.1981, Tokion suurlähetystön toimintakertomus v. 1980. UMA 5 G; Kari Veijalainen 15.2.1985, Suomalaisen kulttuurin tunnetuksi tekemisestä Japanissa. OPM Kansainvälisten asiain osasto (jatkoksa KAO) kansio

ja Suomi hyödynsi vierailun mediajulkisuutta puolueettomuuspolitiikkansa alleviivaamiseen ETYK:iä, liennytyistä ja YK-yhteistyötä korostamalla. Ehdottaessaan sopimusta ulkoministeri Iichirō Hatoyamalle Korhonen kehui Japania ”massiivisten pilvenpiirtäjien”, ”uudenaikaisten tehtaiden” ja ”vanhojen kulttuuriperinteiden” maaksi, joka arvosti ”luonnon ja inhimillisen elämän kauneutta”²²

Koska kulttuuri oli ala, jolla suhteet olivat perinteisesti lämpimät, yhteisymmärrys sopimuksesta löytyi. Yksityiskohtia hiomaan lähti jo samana vuonna Siikalan johtama valtuuskunta, johon kuuluivat kulttuurisihteeri Matti Gustafson ja Japanin kulttuurivaihto-organisaation Japan Foundationin stipendiaatti, Taideteollisuusyhdistyksen toimitusjohtaja Tapio Peräiäinen. Tokiossa suurlähettiläs Lares esitteli valtuuskunnan Japanin opetus- ja ulkoministeriössä ja tiede- ja kulttuurilaitoksissa. Sopimuksesta keskusteltiin ulkoministeriön kulttuuriostasolla, jossa pääjohtaja Ōtaka kertoi Japanin kulttuurisopimusten parlamenttikäsittelyn ruuhkautuneen sopimusten suuren määrän takia. Valtuuskunnan mukaan ruuhka osoitti, ”kuinka suurta kiinnostusta tunnetaan Aasian teollisuuskolossin julkisivun taakse kätkeytyviä opetuksen, tutkimuksen ja kulttuurielämän rakenteita ja saavutuksia kohtaan”²³

Siikala valmisteli Ōtakalle Britannian kanssa solmitun kulttuurisopimuksen mukaisen luonnoksen, ja vaikei Suomi ollut jonossa ensimmäisiä, Korhosen matka ja suomalaisten aktiivisuus paransivat Suomen luonnoksen läpimeno mahdollisuuksia. Suomella oli Japanissa ”hyvä nimi”

ja vaikka matka Japaniin oli pitkä, kallis ja rasittava, valtuuskunta toivoi Suomen kulttuurielämän edustajia Japaniin yhteyksiä hoitamaan, sillä ”voimakkaalla kulttuuripoliittisella panoksella voisi olla kaupallisiakin suhteita edistävä vaikutus”²⁴ Siikalan ponnistukset saivat kiitosta ystävyyshdistystoiminnasta,²⁵ ja lähentymistä Japaniin helpotti myös maan Suomen-suurlähettiläs Hitomi Tetsusaburon kulttuurimyönteinen asenne.²⁶ Diplomaattiteitse käytyjen lopullisten neuvottelujen jälkeen suurlähettiläs Henrik Blomstedt ja ulkoministeri Sunao Sonoda pääsivät allekirjoittamaan sopimuksen joulukuussa 1978.²⁷ Siikala ylisti *The Japan Times* -lehdessä kulttuurisuhteiden ”uuden ajan” alkaneen ja arvioi, että Suomessa tunnettiin suurta kiinnostusta Aasian ”talousjättiläisen” kulttuuriin sekä ”sielujen läheisyyttä, aallonpituuksien samankaltaisuutta” japanilaisiin.²⁸

Vuorovaikutusta virkatyönä: hallinnollinen mekanismi

Kulttuurisopimuksen toimeenpanon tarkastelu tekee näkyväksi suomalaista yhteiskuntaa kansainvälistäneen viranomaismekanismin. Toimeenpanosta sovittiin kolmeksi vuodeksi kerrallaan Suomen ja Japanin edustajien välisissä vaihtokonsultaatioissa, joita järjestettiin vuorotellen Tokiossa ja Helsingissä yhteensä seitsemän kertaa vuosina 1980–2000.²⁹ Konsultaatioissa tutustuttiin toisen kulttuuri- ja tiedehallintoon, kartoitettiin yhteistyötä, etsittiin mahdollisuuksia vaihdon laajentamiseen ja arvioitiin edistystä. Vastavuoroisuuteen pyrkien esiteltiin omaa

- Japani 1. Kulttuurisopimusneuvottelut 1980–1995; *The Daily Yomiuri* 24.2.1977, Japan, Finland To Push Peace Efforts In UN; *Mainichi Daily News* 25.2.1977, Korhonen Places High Hope On New SALT Pact. Japanin ulkoministeriön arkisto, tasku Koruhonen Finrando Gaimu Daijin Hōnichi [Suomen ulkoministeri Korhosen vierailu Japanissa] 2014–1746 (jatkoksa MOFA 2014–1746); Laura Ipatti, Helsingissä brändättyä. Suomi-kuvan rakentaminen Japanissa. Teoksessa Juha Saunavaara & Laura Ipatti (toim.) *Suomi ja Japani. Kaukaiset mutta läheiset*. Edita 2019, 53–54.
22. 1977nen 2gatsu 18nizuke zaikyō Finrando taishikan shokikan shokan, Suomen Tokion-suurlähetystön sihteerin kirje 18.2.1977. MOFA 2014–1746.
23. Siikala, Peräiäinen & Gustafson 24.10.1977, Kertomus matkasta... OPM JN S-J 1977–94.
24. Siikala, Peräiäinen & Gustafson 24.10.1977, Kertomus matkasta... OPM JN S-J 1977–94.
25. ”FN NN/hm” [Japania ry:n *Fin-Nippon*-lehden päätoimittaja Heikki Mallat] 8.11.2009, Japania ry:n Boonenkai 2009. *Finn-Nippon*, <http://www.japania.org/arkisto.php?type=uutinen> (13.11.2018).
26. Ronny Rönngqvist, Japanilaisen kulttuurin ystävät ry, Historia, <http://japaninkulttuuri.net/yhdistyksesta/historia/> (19.8.2021).
27. Suomen Tasavallan hallituksen ja Japanin hallituksen välinen kulttuurisopimus (suomennos); Asetus Japanin kanssa tehdyn kulttuurisopimuksen voimaansaattamisesta 12.6.1980. OPM KAO kansio Japani 1. Kulttuurisopimusneuvottelut 1980–1995 (jatkoksa OPM KAO 1980–95).
28. Kalervo Siikala, Japan, Finland Forge 'Cultural Connection'. Efforts of Poor but Earnest Diplomat Culminate in Formal Accord to Boost Already Active Exchanges. *The Japan Times* 13.12.1981, 12. KMA KS 1980–83.
29. Helsingissä vuosina 1980, 1986, 1993 ja 2000 ja Tokiossa vuosina 1983, 1989, 1996.

tarjontaa ja houkuteltiin sopimuskomppanilta taloudellista tukea, kontakteja ja julkisuutta.

Ylin taso, jolla kulttuurisopimuspolitiikan linjakysymyksiä Suomessa käsiteltiin, oli ulkoministeriön valtiosihteerin johtama työryhmä, joka koordinoi työnjakoa ulkoministeriön ja opetusministeriön välillä. Sopimusten sisältö, rahoitus ja toimeenpano kuuluivat opetusministeriölle, erityisesti sen kansainvälisten asiain osastolle ja korkeakoulu- ja tiedeosastolle. Poliittinen priorisointi, oikeudelliset kysymykset ja kontaktit ulkomaille kuuluivat ulkoministeriölle, jossa työhön osallistuivat poliittisen ja kauppapoliittisen osaston tuella oikeudellinen osasto, lehdistö- ja kulttuuri-osasto ja edustustoverkko.³⁰ Ulkoministeriö asetti konsultaatioihin valtuuskunnan, jota johti aluksi opetusministeriön Siikala, myöhemmin ulkoministeriön lehdistö- ja kulttuuri-osaston päällikkö. Japanissa kansainvälisiä kulttuurisuhteita johti ulkoministeriön julkisen informaation ja kulttuuriasioiden toimisto yhdessä opetusministeriön kansainvälisten ja Unesco-asioiden osaston kanssa. Delegaatioihin osallistuivat Suomen Akatemia, Japan Society for the Promotion of Science (JSPS) ja Japan Foundation.³¹ Tärkeässä roolissa olivat myös kulttuurivientiin keskittyvät osittain tai kokonaan julkisrahoitteiset laitokset, joihin Suomesta lukeutuivat esimerkiksi Taiteilijaseura, Suomen taideteollisuusyhdistys, Kirjallisuuden tiedotuskeskus, Suomalaisen musiikin tiedotuskeskus, Finland Festivals ja henkilöväihdon keskus CIMO.³²

Suurlähettiläs Blomstedtin sanoin sopimus sisälsi ”tavanmukaiset määräykset kulttuuriyhteistyön puitteista”.³³ Suomi ja Japani lupasivat rohkaista opettajien, tutkijoiden, opiskelijoiden

ja taiteilijoiden vaihtoa, järjestää toistensa kansalaisille stipendejä ja opiskelu- ja tutkimusmahdollisuuksia sekä rohkaista sopimuskomppanin kielen, historian, maantiedon, talouden ja kulttuurin opetusta ja tutkimusta. Kumpikin myönsi toisen kansalaisille pääsyn museoihin, kirjastoihin ja arkistoihin sekä auttoi toisen elämäntavan ymmärtämistä edistämällä kirjojen, lehtien, radio- ja tv-ohjelmien, filmien ja musiikin levitystä ja helpotti näyttelyiden, luentojen, konserttien, teatteriesitysten ja kulttuurialan kilpailujen järjestämistä. Kumpikin tukisi käännösalaan ja edistäisi nuoriso- ja urheilujärjestöjen yhteistyötä.³⁴ Avaintyökalu lupausten toteuttamiseksi oli konsultaatioiden pöytäkirjan kierrättäminen kulttuurisopimuksen kattamien alojen sisältötuotantoon osallistuvalla kotimaisella toimijakentällä. Sieltä saatujen kommenttien perusteella opetusministeriö seurasi edistystä, keräsi ideoita tulevalle toimeenpanokaudelle ja teki Japanille Suomen agendaehdotuksen.³⁵ Kommentteja saatiin runsaasti muun muassa yliopistoilta, Suomen Akatemialta, Tokion-suurlähetystöltä, ministeriöiltä, museoilta ja taidealojen järjestöiltä.³⁶ Malli heijasti prosessin kokoavaa luonnetta ja korosti valtion roolia yhdyskanavana ulkomailmaan, vaikka samalla myös kunkin tahon omat yhteydet ulkomaille lisääntyivät.

Kommenttikierros nosti esiin myös toimeenpanon haasteet. Konsultaatioprosessin varhaisvuosista 1980-luvulta lähtien ongelmiksi koettiin sopimuksen laaja mutta epätarkka luonne, koordinoitavien laitosten suuri määrä, hallinnollisen prosessin kuormittavuus ja taiteilijoiden ja tutkijoiden etäisyys viranomaisprosessista. Kunnianhimoinen sopimus osoittautui väljäksi

30. Opetusministeriö 1983, 2–3, 8–9; Siikala, Uolia, Welin (toim.) 1995, 33–34.

31. Pirkko Mela & Matti Gustafson, Suomen ja Japanin väliset kulttuurivaihtoneuvottelut Helsingissä 4.12.1980. UMA 46 Z Japani, tasku Kulttuurivaihtosopimus Suomi-Japani (jatkossa UMA 46 Z S–J); Raija Kallinen 30.12.1983, Suomen ja Japanin välinen kulttuurivaihto-ohjelma 1983–1985. UMA 83–6 JAP, tasku Kulttuuriyhteistyö Suomi-Japani v. 1983–1984 (jatkossa UMA 83–6); Minutes of the 3rd Finnish-Japanese cultural consultations Helsinki 11 Apr 1986 OPM KAO 1980–95; The 7th Finnish-Japanese Cultural Consultations Helsinki 30 Oct 2000, <https://minedu.fi/documents/1410845/4007827/Japani-ohjelma.pdf/b2cbfaf3-01a2-47bf-abdd-a16dee652f9a/Japani-ohjelma.pdf> (1.10.2019).

32. Opetusministeriö 1983 4–8, 12–13, 17–19; Autio 1997, 261–263.

33. Blomstedt Väyrykselle 30.1.1979 R-19. UMA 12 L.

34. Suomen Tasavallan hallituksen ja Japanin hallituksen välinen kulttuurisopimus (suomennos). OPM KAO 1980–95.

35. Pöytäkirjan jakelussa olivat mukana muun muassa maa- ja metsätalousministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, kouluhallitus, yliopistot, museovirasto, ulkomaanlehtori- ja kielikurssiasiain neuvottelukunta, kirjallisuuden tiedotuskeskus, teatterijärjestöjen keskusliitto, rakennustaiteen museo, elokuva-arkisto, Finland Festivals, Musiikin tiedotuskeskus, Yleisradio, Suomen Arkkitehtiliitto ja Suomalais-Japanilainen Yhdistys. Matti Gustafson & Pirkko Ala-Jääski 30.6.1980, Suomen ja Japanin välinen kulttuurisopimus. UMA 46 Z S–J.

36. Esim. Finnish-Japanese Cultural Consultations Tokyo 29–30 Nov 1989, Summary of proposals received from Finnish institutions. OPM KAO 1980–95.

toteutettavuudeltaan, ja täsmällisiä päätöksiä oli vaikea tehdä. Konsultaatiosyklin pituus vaihteli eikä ohjelmista sovittu sitovasti.³⁷ "[O]sapuolet lähinnä selostavat tulevia suunnitelmiaan ja toivovat niille vastaanottavan osapuolen tukea", opetusministeriön vanhempi kulttuurisihteeri Raija Kallinen harmitteli vuosikymmenen lopulla.³⁸

Sopimusten hallinto kuormitti ulko- ja opetusministeriöiden resursseja. Vaihdoilta edellytetyn määrä- ja laatutason ylläpitämistä rajoitti henkilöstön ja tiedotusvarojen niukkuus suhteessa vaihdon kasvavaan volyymiin. Resurssipula koski pahiten juuri Japanin kaltaisia ulko-eurooppalaisia maita, joihin etäisyys ja kielimuuri olivat suuria.³⁹ 1980-luvun puolivälissä Kallinen arvioi, että "suomalaisten kiinnostus Japaniin on voimakkaasti lisääntynyt" mutta kanssakäymistä vaikeuttivat matkakustannukset ja Japanin hintataso.⁴⁰ Myös Japanin hallinnon hajanaisuus vaivasi: sopimuksen toteuttamiskulut ja ideointi jakautuivat Japanin ministeriöiden, yliopistojen, tutkimuslaitosten ja säätiöiden kesken, ja maan Helsingin-suurlähetystön keinot ehdottaa hankkeita olivat vähäiset.⁴¹ Suomessa toivottiin lisää konkretiaa ja sitoutumista, parempaa tiedottamista ja lisätietoa yhteistyöorganisaatioista sekä Suomen EU-jäsenyyden toteuduttua myös monenkeskisistä kulttuurivaihdon ohjelmista.⁴²

Vaikeudet ennakoivat konsultaatioiden hiipumista, jota vauhditti maailman muutos: ETYK-hengessä käynnistetty Suomen sopimusverkoston laajentamistavoite täyttyi, raskaat hallitustenväliset järjestelyt jäivät kylmän sodan aikaan, ja globalisaatio ja informaatioteknologian nousu lisäsivät suoria kontakteja. Opetus- ja ulkoministeriöissä katsottiin, ettei valtiovetoinen kulttuurivienti tuottanut parasta tulosta, vaan jotta

vaihto säilyisi uskottavana, yhteyksien tuli viritä ammattitasolla ministeriöiden vain auttaessa järjestelyissä. Japaniin suunnatun aktiivisuuden 1970-luvulta periytynyt kimmoke, ajatus kulttuurista kauppasuhteiden airuena, joutui kriittisen arvioinnin kohteeksi, kun ministeriöissä tunnustettiin, että vaikka kulttuurivaihto loi "edellytyksiä yhteistyölle teollisuuden ja kaupan alalla", niin sitä "ei kuitenkaan tulisi käyttää kaupallisten tarkoituserien suoranaisena instrumenttina".⁴³

Konsultaatiointo hiipui myös Japanissa, ja vuodesta 1996 lähtien Japani ei enää toivonut yhteistä pöytäkirjaa, koska pitkiin aikajännteisiin ei voitu sitoutua. Suomelle pöytäkirja oli kuitenkin toimeenpanon ydin – "Käsittäkseni koko kulttuurisopimusjärjestelmä menettää paljolti merkityksensä, ellei sovittuja asioita kirjata yhteisesti muistiin", Tokion-suurlähetystön lehdistö- ja kulttuurineuvos Kauko Laitinen arvioi⁴⁴ – ja siitä pidettiin kiinni supistetussa muodossa. Huolimatta puutteista konsultaatioiden tuloksiin oltiin tyytyväisiä. Suurlähettiläs Pekka Lintu tiivistä vuonna 1995:

Suomen ja Japanin suhteet ovat kehittyneet ja monipuolistuneet voimakkaasti viime vuosien aikana. Toisin kuin monien muiden Suomesta maantieteellisesti kaukana sijaitsevien maiden suhteet, on etenkin kulttuuri- ja akateeminen yhteistyömme Japanin kanssa vilkasta ja sillä on pitkät perinteet.⁴⁵

Tuorein sopimusta toteuttava ohjelma vuosille 2001–2003 tehtiin Helsingissä viimeisissä konsultaatioissa vuonna 2000. Aloite konsultaatioiden järjestämisestä jäi Japanille, mutta asia ei nousut esiin enää "millään foorumilla Suomi–Japani-suhteissa".⁴⁶

37. Kallinen 10.1.1984, Suomen ja Japanin kulttuurisuhteet. OPM KAO 1980–95.

38. Kallinen 6.4.1989, Suomen ja Japanin väliset kulttuurisuhteet. OPM KAO 1980–95.

39. Opetusministeriö 1983, 2.

40. Kallinen kansliapäällikkö Jaakko Nummiselle 7.2.1985. OPM JN S–J 1977–94.

41. Kallinen 5.10.1987, Suomen ja Japanin väliset kulttuurisuhteet. OPM KAO 1980–95.

42. Tiivistelmä suomalaisten laitosten esityksistä: Korkeakoulu ja tutkimus, marraskuu 1996. UMA 83.41 JAP Liitekansio Kulttuuriyhteistyö Suomi–Japani v. 1996 (jatkossa UMA 83.41).

43. Opetusministeriö 1983, 13.

44. Kauko Laitinen UM lehdistö- ja kulttuuriosaston päällikkö Markku Reimaalle 23.7.1996. UMA 83.41.

45. Pekka Lintu CIMO:n johtaja Lauri Lantolle 22.6.1995. OPM KAO 1980–95.

46. Konsultaatiopöytäkirjaan kirjattiin, että seuraavat konsultaatiot järjestettäisiin Tokiossa sopivana ajankohtana vuonna 2003. Kutsua ei kuitenkaan Japanilta tullut. The 7th Finnish-Japanese Cultural Consultations Helsinki 30 Oct 2000, opetus- ja kulttuuriministeriö; Linna & Suvanto 2007, 15. Lainaus: Kansainvälisten asiain sihteeristö, allekirjoittamaton sähköpostikatkelma, välittänyt artikkelin kirjoittajalle valtioneuvoston kanslian tiedonhallintayksikön assistentti Sanna Varvas-Tanskanen 1.10.2019. Sähköposti artikkelin kirjoittajan hallussa.

Kokemisen maailmat: kieltä, tiedettä ja tapahtumia

Kansalaisille sopimus vahvisti vanhoja ja avasi uusia harrastamisen ja kokemisen mahdollisuuksia ja toi valtion ohjauksen inhimillisen vuorovaikutuksen virtoihin. Kattavaa markkamääräistä vaikuttavuusarviota konsultaatiopöytäkirjat eivät ilmaise, mutta ne kuvaavat aloja ja kohderyhmiä, joita sopimus kosketti. Sopimuksen kokonaisvaltaisen luonteen takia vaikutus kohdistui laajasti kansalaisyhteiskuntaan – järjestöjen lisäksi opiskelijoihin, tutkijoihin, kirjailijoihin, taitelijoihin ja kaikkiin, joiden työ tai vapaa-ajan intressit veivät Japani-aiheisiin Suomessa ja Suomi-aiheisiin Japanissa.

Pääkohtia agendalla olivat Japanin-tutkimuksen ja Suomen-tutkimuksen vastavuoroinen lisääminen, kielten opetus, ja opiskelu- ja tutkimusapurahat. Tarkastelujaksolla japanin kielen opetus Suomessa kasvoi, ja 1990-luvulla puhuttiin jo korkeakoulutuksen ”aasialaistumisesta”.⁴⁷ Vielä 1960-luvulla japanologian opintoihin ei ollut juuri mahdollisuuksia, vaikka Helsingin yliopistossa opiskeltiin altaistiikkaa Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitoksella. Ensi alkuun Japani myönsi suomalaisille kaksi vuoden opiskeluapurahaa ja Suomi japanilaisille yhden vuoden apurahan sekä lyhyempiä tukia kielen ja kulttuurin opiskeluun.⁴⁸ Jo Siikalan valtuuskunta esitti Japan Foundationille japanin kielen lehtorin saamista Helsinkiin, ja toive toteutui vuonna 1980. Vuonna 1986 julkaistu opetusministeriön Euroopan ulkopuolisten kulttuurien ja kielten toimikunnan mietintö kannusti Japanin-tutkimuksen kehittämiseen. Helsingin yliopistoon

perustettiin Itä-Aasian professorin virka vuonna 1987 (täytettiin 1994) ja Japanin kielen ja kulttuurin professuuri lahjoitusvaroin 1990-luvun puolivälissä.⁴⁹ Vuodesta 1983 lähtien japania opetettiin teknologiayhteistyön ja kaupan tarpeisiin Teknillisessä korkeakoulussa, Helsingin kaupparkeakoulussa ja Turun yliopistossa sekä myöhemmin Oulussa, Tampereella ja Vaasassa. Vuonna 1996 luotiin yliopistojen Aasia-opintojen verkosto, ja 2000-luvulle tultaessa japanin alkeiskurssit olivat jo tavallisia. Myös suomen opetus Japanissa lisääntyi. Tokain yliopiston pohjoiseurooppalaisen kirjallisuuden laitoksen suomen opetuksen rinnalle ilmaantui 1980-luvulla Suomen-tutkijoita ja kielen opetusta Hokkaidon ja Kansain yliopistoihin, Osakan ulkomaiseen yliopistoon ja Kansalliseen etnologian museoon. Suomen kielen ja kulttuurin lehtorin lähettäminen Japaniin säilyi opetusministeriössä pitkän ajan tavoitteena, samoin Suomen-tutkimuksen laitoksen luomisen maahan.⁵⁰

Toinen ydinkysymys konsultaatioissa oli tutkimuksen rahoittajaorganisaatioiden yhteistyö. Kulttuurisopimuksen toimeenpanon alkaessa Suomen tiedehallinnon ja Japanin opetusministeriön alaisen JSPS:n väliltä puuttui yhteistyöpöytäkirja, jollaisen aikaansaamista konsultaatiot vauhdittivat. Neuvottelut JSPS:n ja Akatemian välillä aloitettiin Tokiossa vuonna 1984 ja sopimus yhteistyöstä tutkijavaihtoapurahoineen syntyi neljä vuotta myöhemmin. Tutkimus- ja opiskeluapurahoja tarjosivat myös Japan Foundation, japanilaiset yliopistot ja Scandinavia–Japan Sasakawa -säätiö, johon Suomi hyväksyttiin muiden Pohjoismaiden rinnalle 1980-luvun lopulla.

47. Huhtala & Koivisto 1997.

48. Fredrik Forsberg 23.2.1977, Matkakustannusten korvaaminen Japaniin tehtävää neuvottelumatkaa varten, raha-asiain käsittely valtiovarainministeriössä, esittelylista, liite 11.2.1977 Suomen ja Japanin väliset kulttuurisuhteet. OPM JN S-J 1977–94; Rönngqvist, Historia, <http://japaninkulttuuri.net/yhdistyksesta/historia/> (19.8.2021); Pirjo-Riitta Kuusikon haastattelu: Pienen piirin puuhastelusta kaiken kansan kiinnostukseksi. Japanin opetus Suomessa kautta aikojen. Teoksessa Outi Smedlund & Yukako Uemura (toim.) *Japanin kieli Suomessa*. Helsingin yliopisto 2010, 96–98; Kuusikko, Okura, Rajakangas et al. (toim.) 1985.

49. Tokion-suurlähetystä Tarja Laitiainen Raija Kalliselä 8.12.1989; Minutes of the 4th Finnish-Japanese cultural consultations Tokyo 29–30 Nov 1989; Opetusministeriö tiedottaa 14.4.1986; Minutes of the 3rd Finnish-Japanese cultural consultations Helsinki 11 Apr 1986; Minutes of the 5th Finnish-Japanese cultural consultations. OPM KAO 1980–95; *Euroopan ulkopuolisten kulttuurien ja kielten toimikunnan mietintö*. Opetusministeriö 1986; Juha Janhusen haastattelu: Kieli-osaamisen kehittäminen vaatii resursseja. Teoksessa Outi Smedlund & Yukako Uemura (toim.) *Japanin kieli Suomessa*. Helsingin yliopisto 2010, 53–56.

50. Liite 11.2.1977, Suomen ja Japanin väliset kulttuurisuhteet. OPM JN S-J 1977–94; Mela & Gustafson 28.4.1981, Consultations concerning cultural co-operation between Finland and Japan Helsinki 4th Dec 1980. UMA 46 Z S-J; Kallinen 30.12.1983, Suomen ja Japanin välinen kulttuurivaihto-ohjelma 1983–1985. UMA 83–6; Minutes of the 3rd Finnish-Japanese cultural consultations Helsinki 11 Apr 1986. OPM KAO 1980–95; The 7th Finnish-Japanese Cultural Consultations Helsinki Oct 30 2000; Kuusikko, Okura, Rajakangas et al. (toim.) 1985; About us. Asianet, <https://www.asianet.fi/about-us/> (19.8.2021).

Vaihto käynnistettiin myös Suomen Akatemian ja Japanin Science and Technology Agency välille.⁵¹ Intressit ja osaamistaso kohtasivat lääketieteen, kemian, materiaalitieteen, ympäristönsuojelun ja kalatalouden aloilla, ja suomalais- ja japanilaistutkijoita yhdistäviä tekijöitä löytyi myös rajaseutujen, automaation, metsäteollisuuden, kommunikaatioteknologian ja tekoälyn tutkimuksesta. Tutkimusyhteistyön yksityiskohdista yliopistot sopivat keskenään.⁵²

Taidealoilla konsultaatiot vauhdittivat vientiä ja tuontia monipuolisesti. Suomalaiset esittelivät arkkitehtuuria, taideteollisuutta, designia ja puurakentamista, japanilaiset puutarha- ja avantgardearkkitehtuuria. Musiikissa konsultaatiot koskivat Suomen osalta klassisen ja nykymusiikin vientiä oopperasta kansan- ja pop-musiikkiin aina Kuhmon kamarimusiikkijuhlista Helsingin kaupunginorkesteriin ja Hanoi Rocksiiin. Näyttämötaiteessa Suomi vei Jorma Uotisen nykytanssia, kun taas Japanin ainuvähemmistön edustajia osallistui Lapissa saamen kulttuurin festivaalille. Konsultaatiot koskivat teatteriryhmien vierailuja, elokuvanäyttäntöjä – kuten Aki Kaurismäen filmien levitystä ja suomalaisen elokuvan festivaalia Japanissa – ja kansallisten radio- ja tv-yhtiöiden Yleisradion ja Japanin yleisradioyhtiö Nippon hōsō kyōkain (NHK) yhteistyötä. Kirjallisuudessa käsiteltiin Kalevala-symposiumin järjestelyjä ja molempien maiden opetusministeriöiden ja Japan Foundationin tukea käännöksille, joita japaniksi ilmestyi muun muassa Mauri Kunnakselta ja Tove Janssonilta. Erityishuomiota saivat isot

tapahtumat, kuten Suomen osallistuminen Pohjoismaiden ministerineuvoston ja yksityisen Seibu Saison Groupin Scandinavia Today -tapahtumaan vuosina 1987–1988. Se esitteli pohjoismaista taidetta ja elämäntapaa japanilaisille. Vastaavasti Japani esittäytyi Pohjoismaissa Japan Today in Scandinavia -otsakkeella 1990-luvun alussa.⁵³

Kylmän sodan lopussa vaihtokonsultaatioita värittivät maailmanpolitiikan teemat. Suomen ja Japanin delegaatiot vaihtoivat näkemyksiä Neuvostoliiton romahduksen vaikutuksesta koulutus- ja tiedeyhteistyöhön, kulttuurisuhteiden solmimisesta entisen itäblokin maihin ja monenkeskisestä yhteistyöstä Unescossa, OECD:ssä, Euroopan neuvostossa ja ETYK/ETYJ:ssä. Japania kiinnostivat Suomen ohjelmat itäiseen Keski-Eurooppaan ja Baltiaan sekä yhteistyö Venäjän suomalais-ugrialaisten kansojen kanssa. Suomalaiset taas toivoivat lisätietoja Japanin yhteyksistä Venäjän federaation itäosiin. Japani tuki Euroopan murrosta demokratisoinnin ja liberalisoinnin ohjelmilla.⁵⁴ Monenkeskisen tason ja uusia rahoitusmahdollisuuksia toi myös Suomen EU-jäsenyys: Unioni ja Japani sopivat vuonna 1995 kulttuuriyhteistyön tiivistämisestä, ja Suomen Tokion-suurlähetystö käynnisti kartoituksen suomalais-japanilaisesta kulttuurivaihdosta ”sekä EU:n että omista tarpeistamme lähtien”⁵⁵ Suomen tarpeet liittyivät kulttuuri- ja tiedeinstituutin avaamiseen Japaniin alan verkostoitumisen tehostamiseksi. *Finrando Sentaa* perustettiin Tokioon vuonna 1997 ainoana Suomen instituutina Aasiassa.⁵⁶

51. Heikki Kallio 11.5.1984, Matkakertomus virkamatkasta Japaniin 20.–28.4.1984; Siikala, Periäinen & Gustafson 24.10.1977, Kertomus matkasta... OPM JN S-J 1977–94; Kallinen 5.10.1987, Suomen ja Japanin väliset kulttuurisuhteet; Kallinen 6.4.1989, Suomen ja Japanin väliset kulttuurisuhteet. OPM KAO 1980–95; The 7th Finnish-Japanese Cultural Consultations Helsinki 30 Oct 2000.

52. Mela & Gustafson 28.4.1980, Consultations concerning cultural co-operation between Finland and Japan Helsinki 4 Dec 1980. UMA 46 Z S-J; Laitinen Kalliselle 8.12.1989 liite Minutes of the 4th Finnish-Japanese cultural consultations Tokyo 29–30 Nov 1989; Tokion-suurlähetystö Kalliselle 24.11.1989, Agendaluonnos, 1. Japanin esittämät neuvotteluaiheet, joihin toivomme kommenttiinne. OPM KAO 1980–95.

53. Kallinen 5.6.1985, Suomen ja Japanin kulttuurisuhteet; Kallinen 30.12.1983, Suomen ja Japanin välinen kulttuurivaihto-ohjelma 1983–1985. UMA 83–6; Kallinen Nummiselle 7.2.1985. OPM JN S-J 1977–94; Tokion-suurlähetystö 9.9.1986, Suomen ja Japanin väliset kulttuurisuhteet; The 5th Finnish-Japanese cultural consultations Helsinki, Review by the Finnish side of the past activities covering the years 1990–1992 and the beginning of the year 1993. OPM KAO 1980–95; Kari Veijalainen, Miten suomalaista kulttuuria on tehty tunnetuksi Japanissa? Teoksessa Tuija Kinnunen-Härmälä (toim.) *Suomalais-japanilaisia suhteita 1935–1985. Lähetystyötä, politiikkaa, kulttuurivaihtoa*. Suomalais-Japanilainen Yhdistys 4 (1985), 68.

54. Minutes of the 5th Finnish-Japanese cultural consultations. OPM KAO 1980–95.

55. Lintu Lantolle 22.6.1995. OPM KAO 1980–95.

56. Gustafson Tokion-suurlähetystölle 12.7.1995; Tokion-suurlähetystö Maria Serenius OPM KAO:lle 12.7.1995. OPM KAO 1980–95; Riina Kontkanen, Pasi Saukkonen & Ritva Mitchell, *Vientiä, vaihtoa, vaikuttavuutta. Selvitys kulttuuri- ja tiedeinstituuttien merkityksestä Suomelle*. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämässätiö Cuporen verkkojulkaisu 12 (2012) 12, 66, <https://www.cupore.fi/images/tiedostot/2012/kulttiedinstitvaikutusv5.pdf> (28.11.2019); Finnish Institute in

Johtopäätökset: kulttuurilla länsi-integraation kaukoidäntielle

Artikkelissa olen kysynyt, miksi Suomi pyrki kulttuurisopimukseen Japanin kanssa, millaisen vaikutusmekanismin se tarjosi viranomaisille, ja millaisia vuorovaikutusmahdollisuuksia se loi kansalaisille. Kun sopimusta arvioidaan pehmeän vallan ja kulttuurisen valtiotaidon käsittein, havaitaan, että syyt, joiden takia Suomi tavoitteli sopimusta, olivat paitsi kulttuurisia myös ulko- ja kauppapolittisia. Sopimus institutionalisoi historiallisesti monipuoliset, aktiivisen Japanista kiinnostuneen kentän alhaalta ylös kummunneet kulttuurisuhteet. Samalla Suomen viranomaiset paransivat maan kansainvälistä asemaa valjastamalla nämä pehmeän vallan yhteiskunnalliset voimavarat kulttuuriseksi valtiotaidoksi, siis vahvistamalla Suomen houkuttavuutta Japanissa ja käyttämällä kulttuuriyhteistyötä ulko- ja kauppapolitiikan tukena ylhäältä alas ohjautuvassa kulttuuridiplomaattisessa prosessissa.

Sopimuksen avaamat pehmeän vaikuttamisen kanavat olivat lukuisia. Se teki tunnetuksi suomalaista kulttuuri-, tiede- ja taidetarjontaa muovaten niistä Japaniin sopivia verkottumismahdollisuuksia. Sopimus loi myös siteitä hallintojen välille ja laajensi rahoitusmahdollisuuksia sekä edisti japaninkielistä tiedottamista Suomesta ja suomen kieltä Japanissa. Lisäksi sopimus auttoi kasvattamaan uusia Suomen-ystävien sukupolvia kansalaisyhteiskuntien vuorovaikutusta tukien. Kulttuurista valtiotaitoa taas heijasti sopimuksen välineellinen käyttö. Se tasoitti tietä muille Japaniin suunnatuille päämäärille, kuten lentoliikennesopimukselle ja vientiteollisuudelle. Sopimuksen solmimisvaiheen julkisuutta käytettiin puolueettomuuspolitiikan esittelyyn, ja se toi Suomelle kansainvälistä hyväksyntää Japanin sopimuskumppanina parantaen Suomi-kuvaa. Diplomaatti Petri Tuomi-Nikulan mukaan ope-

tusministeriöllä oli ”oma Suomi-kuva-agendansa – joidenkin mielestä myös Suomi-kuvaukopoliittikkansa”, jota ministeriö toteutti korkeakoulu-yhteistyön, Suomi-instituuttien ja suomen kielen ja kulttuurin opetuksen välityksellä.⁵⁷ Sopimus muokkasi Japanissa Suomea koskevan tiedon kokonaisuutta, mutta varsinainen Suomi-ihastuksen buumi, josta Japanissa raportoitiin 2000-luvulla, sai vielä odottaa internetin yleisty- mistä ja sosiaalisen median vetoapua.⁵⁸

Viranomaisille sopimus tarjosi vaikutusmekanismin, joka teki lopulta itse itsensä tarpeettomaksi vakiinnuttamalla rakenteet yhteyksille. Kansalaisille sopimus taas vahvisti olemassa olleita, ja avasi uusia, kokemisen, oppimisen ja tutkimisen maailmoja, jotka vastasivat kotimaiseen kysyntään. Toimeenpanon arviointi osoittaa sekä sopimuksen etuja että heikkouksia. Etuja olivat valtion yksittäisiä toimijoita suuremmat lihakset hankkia kumppaneita ja tuottaa kulttuurin ja tieteen tukipalveluja. Ulko- ja opetusministeriö toimivat kokoavana voimana hajanaiselle kentälle, kun uusia avauksia ideointiin ja neuvoteltiin. Konsultaatiot olivat esimerkki järjestelystä, jollaisilla ulko- ja kulttuuriasioiden hallinnot kansainvälistivät suomalaista yhteiskuntaa ja määrittivät suomalaisia ympäröinyttä kulttuurista todellisuutta kansallisin (kommenttikierros) ja ylijarjaisin (konsultaatiot) prosessein. Konsultaatioissa Suomen ja Japanin viranomaiset oppivat toistensa hallintokulttuureista, sitoutuivat periaatetasolla vaihtoon ja tarjosivat kulttuurivientiin hyväksytyille tapahtumille taloudellista, tiedotuksellista ja järjestelytukeaan. Verrattuna muihin Pohjoismaihin juuri Suomelle, jonka puolueettomuutta Neuvostoliiton naapurissa kyseenalaistettiin, muodollinen sopimus länsileirin maan kanssa toi uskottavuutta ja jatkuvuutta ja oli siksi päämäärä itsessään. Japanin näkökulmasta kulttuurisuhteet Suomeen jatko-

Japan, History, <http://www.finstitute.jp/about-us/history-2/> (3.10.2019); Linna & Suvanto 2007, 13–15; Heikki Mäkipään haastattelu: Henkinen rauha tokiolaisessa kadunkulmassa. Teoksessa Outi Smedlund & Yukako Uemura (toim.) *Japanin kieli Suomessa*. Helsingin yliopisto 2010, 247–250.

57. Petri Tuomi-Nikula, Kantinesta EU-puheenjohtajuuteen. Suomen julkisuusdiplomatia 1990-luvulla. Teoksessa Virpi Kivioja, Olli Kleemola & Louis Clerc (toim.) *Sotapropagandasta brändäämiseen. Miten Suomi-kuvaa on rakennettu*. Docendo 2015, 253–291, 261.

58. Rie Fuse, *Otherin Finland in Japan. Representation of Aki Kaurismäki's Films in Reviews in Japanese Magazines*. Tampereen yliopisto 2021; Laura Ipatti, At the Roots of the 'Finland Boom'. The Implementation of Finnish Image Policy in Japan in the 1960s. *Scandinavian Journal of History* 44:1 (2018), 103–130.

59. Hideko Mitsui, Moomintroll and Finland in Japan's Social Imaginary. *Journal of the Finnish Anthropological Society* 37:1 (2012), 5–12; Fuse 2021.

vat tuttua perinnettä ja perustuivat 1900-luvun aikana kansainvälisen politiikan käännteissä syntyneelle sympatialle: Pohjoismaista oli pitkään etsitty Japaniin yhteiskuntaelämän malleja, ja suomalainen kulttuuri tarjosi Japanissa samais-tuttavuutta.⁵⁹

Toisaalta myös sopimuksen heikkoudet olivat moninaiset. Valtion kuratoima vaihto ei sopinut pelkäsi kaupallisten päämäärien instrumentiksi, ja ulkopoliittiselta motiivilta putosi pohja Neuvostoliiton hajotessa. Hallinnollinen taakka ylitti ministeriöiden resurssit, eikä sopimuksen puiteluontoinen muotoilu taannut vastavuo-roista sitoutumista, rahoitusta tai aikataulua. Toimeenpano jäi etäiseksi yksittäisille tutkijoille ja taiteilijoille. Aidon yhteistyön huomattiin syntyvän tehokkaammin kentän suorissa kontakteissa. Suomi vahvisti virallista kulttuurista sidettä Japaniin myöhässä: Pohjoismaiden lisäksi esimerkiksi Britannian kulttuurivaihto Japaniin tähtäsi jo 1950–1970-luvuilla taloudellisiin ja poliittisiin etuihin tarjoten apurahoja, joiden japanilaisten vastaanottajien toivottiin rakentavan tuottoisia liikesuhteita, patoavan kommunismia ja tasapainottavan amerikkalaisten vaikutusta Japanissa.⁶⁰

Sopimuksen syntyneiden, toimeenpanon ja vaikutusten tarkastelun perusteella artikkeli esittää, että sopimus oli askel Suomen kulttuurisen länsi-integraation kaukoidäntiellä, palasen monitahoisessa palapelissä. Kulttuuri- ja tiedeyhteistyö kuului strategiaan, jolla Suomi ajoi kansallisia etujaan ja ankkuroitui ulko- ja kauppapoliittisesti määriteltyn tavoiteryhmään. Läsnaolo Aasian talousmahdin kulttuurimarkkinoilla vahvistui, samoin sitoutuminen uusien ihmisten toiminnan sitein kapitalistista

liberaalidemokratiaa ja sopimus pohjaista maailmajärjestystä edustaneeseen maajoukkoon. Kulttuuridiplomatia Japanissa siis täydentää kuvaa Suomen länsi-integraation ja kansainvälistymisen ilmiansuunnista ja toteutustavoista. Japaniin suuntasivat ”kaikki”, jotka ”halusivat siivun” talousihmeestä⁶¹, joka kuitenkin kuihtui 1990-luvun lamassa yhdessä suomalaisen Japani-innostuksen kanssa. Gorbatšovin uudistaessa Neuvostoliittoa Suomen liikkumavara lisääntyi ja lähialueiden horjuessa lähentyminen Japaniin kävi ulko- ja kauppapoliittisesti yhä houkuttavammaksi. Vuorovaikeutus Japaniin vilkastui Suomen kansainvälisen roolin ja toimintaympäristön mullistuessa, kun blokkijako vaihtui EU:n synnyksi ja Yhdysvaltojen dominoimaksi moninapaiseksi maailmaksi.

Ystävyyssyhdistys Japania ry:n toiminnanjohtaja Heikki Mallatin mukaan Siikalan kaltaisten ”tulielujen” eläköidyttyä opetusministeriön Japani-into hiipui eikä maa ollut enää ”2000-luvun porukalle sydämen asia”.⁶² Japanin-instituuttia vuosina 2002–2004 johtaneen Katja Valaskiven mukaan taas Suomen ja Japanin välillä kulki alati kasvava asiantuntijoiden ja päättäjien joukko, mutta kanssakäymistä haittasi edelleen ”riittämätön kulttuurin ymmärrys” ja kielitaidon puute.⁶³ Vaikka kulttuurisopimusta toimeenpanneista konsultaatioista luovuttiin,⁶⁴ sopimuksella virallistettujen suhteiden kehittämisen tarve säilyi uudelle vuosituhannelle.

VTM **Laura Ipatti** toimii väitöskirjatutkijana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa. **Sähköposti:** ljeipa@utu.fi

60. Christopher Aldous, Masking or Marking Britain's Decline? The British Council and Cultural Diplomacy in Japan, 1952–1970. Teoksessa Gordon Daniels & Chushichi Tsuzuki (toim.) *The History of Anglo-Japanese Relations 1600–2000 Vol. V. Social and Cultural Perspectives*. Palgrave 2002, 330–351.

61. Liittalan Japanin-toiminnoista vastaavan Juha Vesamäen ja Suomalais-japanilaista kauppakamaria johtavan Antti Kunnaksen haastattelu: Heikki Valkama, Suomesta on tullut Japanissa myyntivaltti, jota kannattaa korostaa. Suuret markkinat ovat portti koko Aasiaan. *Yle Talous* 25.8.2021, <https://yle.fi/uutiset/3-12051211> (27.8.2021).

62. FN NN/hm [Heikki Mallat] 12.8.2012, Suomen ja Japanin kulttuurisopimukseen liittyen, Japania ry:n jäsenlehti *Fin-Nippon*, <http://www.japania.org/arkisto.php?type=uutinen> (13.11.2018).

63. Katja Valaskivi, Euroopan Japani ja Aasian Suomi. *Suomen Kuvalehti* 29 (2006), 59.

64. Nykyisin suositaan väljempää yhteistyöasiakirjoja kulttuurisopimusten sijaan, mutta vanhat sopimukset pysyvät voimassa, kunnes ne irtisanotaan. Kontkanen, Saukkonen & Mitchell 2012, 12; Linna & Suvanto 2007, 11; Kansainväliset sopimukset ja yhteistyöasiakirjat (MoU:t). Opetus- ja kulttuuriministeriö, <https://minedu.fi/kansainvaliset-sopimukset-ja-yhteistyöasiakirjat-mou-t-> (1.10.2019).